

УДК 314.372.43+373.66

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ ФУНКЦІЇ БАГАТОДІТНОЮ СІМ'ЄЮ

Букій Т. В.

У статті аналізується роль багатодітної сім'ї у формуванні та розвитку особистості дітей. Конкретизуються суть і завдання сімейного виховання у багатодітних родинах на прикладі порівняльної таблиці основних параметрів виховання дітей в одnodітних та багатодітних сім'ях. Виокремлено основні проблеми багатодітних сімей та напрями соціально-педагогічної роботи з ними для успішного виконання їх виховної функції.

Ключові слова: багатодітна сім'я, психологічний клімат сім'ї, виховна функція сім'ї, педагогічні можливості, проблеми багатодітних сімей.

В статье анализируется роль многодетной семьи в формировании и развитии личности детей. Конкретизируются сущность и задачи семейного воспитания в многодетных семьях на примере сравнительной таблицы основных параметров воспитания детей в одnodетных и многодетных семьях. Выделены основные проблемы многодетных семей и направления социально-педагогической работы с ними для успешного выполнения их воспитательной функции.

Ключевые слова: многодетная семья, психологический климат семьи, воспитательная функция семьи, педагогические возможности, проблемы многодетных семей.

The article analyzes the role of a large family in the formation and development of the child's personality. It specifies the essence and objectives of family upbringing in large families exemplified by a comparison table of the main parameters of education of children in one-child and large families. The main problems of large families and areas of socio-pedagogical work with them for successful realization of their educational function are determined.

Key words: large family, psychological climate of the family, educational function of the family, educational opportunities, problems of large families.

Постановка проблеми. Невід'ємним елементом соціальної структури суспільства, сполучною ланкою між ним і людиною, що забезпечує неперервність спадковості між поколіннями, є сім'я. Формування і розвиток особистості починається від самого моменту її народження. Тому роль сім'ї, яка водночас є і першим вихователем дитини, і середовищем передачі їй духовного багатства, культурних традицій, практичних умінь і навичок, має непересічне значення. Сім'я багато в чому передбачає те, якою стане людина в майбутньому, які моральні якості вона понесе у світ, яким буде її здоров'я та ін. Завдяки батькам дитина засвоює норми людських взаємин, загальнолюдські цінності. При цьому провідними чинниками виступають психологічний клімат сім'ї, спосіб внутрішньосімейного життя та його стиль, тобто йдеться про систему цінностей сім'ї, моральні ідеали, потреби, сімейні традиції [4, с. 61–67]. Здорова, міцна, дружна, матеріально і морально благополучна сім'я – найвища цінність. Вона дає дитині і дорослому почуття любові, захищеності, турботи, надійності, прив'язаності, забезпечує зв'язок поколінь. Разом з тим у результаті бідності і незабезпеченості мільйонів сімей послаблюється і їх виховний та моральний потенціал, знижується відповідальність батьків за виховання дітей [1].

Аналізуючи соціологічні дослідження морально-психологічних установок сучасної молоді стосовно шлюбно-сімейних відносин, ми можемо відзначити пріоритет сімейного способу життя. Проте збільшення відбувалося переважно за рахунок зростання кількості малодітних та бездітних сімей (близько 60 % сімей – одnodітні). Зазначений факт є дуже небезпечною тенденцією, оскільки орієнтація на одну дитину не дає змоги відтворити природну школу виховання через взаємодію старших дітей з молодшими. Серед молодих сімей поширюється модель

однодітної сім'ї, що створює передумови для можливих негативних наслідків у пізнавальному, соціальному, емоційному розвитку дітей. Бажання стати батьком, матір'ю відходить на задній план, а народження однієї дитини стає даниною для одруження. Відбувається конфлікт цінностей, конкуренція пріоритетів, де цінність сім'ї і дітей девальвується.

Держава і суспільство надзвичайно зацікавлені у зміні існуючої негативної (демографічної, репродуктивної, соціальної) ситуації. Тому на перший план виходить вивчення проблем сімей, у яких відбувається духовне, фізичне, суспільне, національне, етнічне відтворення населення. У цьому контексті багатодітна сім'я є джерелом розбудови української держави, яка своїм існуванням або появою реалізує репродуктивну функцію, що, крім біологічного значення, отримує ще й соціальне.

Найбільш уразливими в сучасних соціально-економічних умовах залишаються багатодітні сім'ї, де чітко прослідковується взаємозв'язок зниження рівня матеріальної забезпеченості зі збільшенням кількості дітей у сім'ї [3].

Коло проблем, які мають багатодітні сім'ї, не обмежується лише скрутним матеріальним становищем. Багатодітна сім'я має також безліч інших проблем, а саме: погані житлово-побутові умови; проблема взаємовідносин дітей у сім'ї; проблеми зі здоров'ям як матері, так і дітей; емоційно напружені стосунки у сім'ї; проблеми дітей у сфері освіти, профорієнтації та професійного становлення; проблеми з вихованням дітей; індивідуальні проблеми дітей; проблема проведення змістовного дозвілля всією сім'єю; проблеми, пов'язані з низькою педагогічною культурою батьків, ведення ними аморального способу життя; бродяжництво дітей з метою здобуття засобів для прожиття тощо [10, с. 102; 13, с. 173].

З метою посилення соціального захисту, поліпшення умов життя та державної підтримки, створення більш сприятливих умов для виховання та розвитку дітей із багатодітних родин у 1999 та 2000 роках було видано два спеціальні укази Президента України, які, з деякими змінами, діють і сьогодні: 1) "Про заходи щодо поліпшення становища багатодітних сімей" № 1460 від 12 листопада 1999 року; 2) "Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей" № 1396 від 30 грудня 2000 року [12, с. 78]. В основу заходів покладено положення Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок, Концепції державної сімейної політики, а також Указу Президента України від 27 квітня 1999 року № 456 "Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян" та інші нормативно-правові акти. Мета заходів полягає в забезпеченні сприятливих умов для найповнішої реалізації багатодітною сім'єю своїх функцій, підвищення її соціального статусу, а також утвердження сім'ї як основи суспільства [2].

Таким чином, спираючись на дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних педагогів, психологів, соціологів, можна припустити, що благополучні багатодітні родини є більш внутрішньо стабільні. Багатодітна сім'я забезпечує розвиток особистісних якостей членів родини, сприяє їх духовному взаємозбагаченню, здійснює емоційну стабілізацію індивідів, їх психологічну терапію, емоційну підтримку, психологічний захист тощо.

Згідно зі статистичними даними, в Україні налічується більше 16 млн сімей, із них лише 5,7 % є багатодітними, проте в них проживає близько 17 % всього населення. Це дає нам підставу зробити висновок, що багатодітна сім'я перешкоджає розвитку демографічної кризи, а можливо, і кризовим національно-етнічним процесам. Крім того, багатодітна сім'я має надзвичайно великий досвід у реалізації виховної функції. У такій сім'ї діти мають найкращі природні умови для проходження соціалізації особистості. Через сім'ю взагалі, а через багатодітну сім'ю зокрема найкраще проходить система передачі соціальної інформації, яка дозволяє дитині оволодівати нею з максимальною швидкістю, зацікавленістю, повнотою. Можна стверджувати, що в багатодітних сім'ях закріплений позитивний досвід спілкування з братами, сестрами, батьками, відповідно, є позитивний досвід любові, спілкування, поваги, розподілу загальної радості та загальної напруги [6, с. 81–85].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внутрішньосімейна взаємодія, різноманітні проблеми та позитивні характеристики сімей, зокрема, багатодітних сімей, були і залишаються предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних педагогів, психологів, соціологів тощо. Так, дослідженням сім'ї, її складу, структури, характеру взаємовідносин займалися І. Д. Зверева, Т. Ф. Алексєєнко, Е. Берн, Дж. Боулбі, Т. В. Буленко, А. Я. Варга, В. О. Васютинський, Е. Г. Ейдемільер, Т. В. Івончик, С. В. Ковальов, О. І. Пенькова, Т. М. Титаренко, В. В. Юстицькис, В. С. Заслуженюк, В. А. Семиченко, Г. Т. Хоментаскас, А. С. Співаковська, Т. О. Кулікова, І. М. Трубавіна та ін.

Вперше на зв'язок кількості дітей у сім'ї з якістю їх виховання звернув увагу А. С. Макаренко. Він був глибоко переконаний, що для успішного виховання дитини сім'я повинна бути перш за все колективом, тому радив навіть тоді, коли сім'я зазнає деяких матеріальних труднощів, не обмежуватися однією дитиною. Тільки в сім'ї, де є кілька дітей, батьківське піклування та виховання може мати нормальний розвивальний характер, наголошував він [7, с. 7–18].

Згідно з Законом України "Про охорону дитинства" багатодітна сім'я – це сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах – до закінчення навчальних закладів, але не довше, ніж до досягнення ними 23 років.

Багатодітна сім'я виступає сприятливим середовищем для розвитку дітей, для самовдосконалення особистості батьків, для підготовки кожної дитини до майбутнього самостійного сімейного життя. Це своєрідна школа колективізму, що забезпечує реальну можливість постійного спілкування між людьми різної статі та різного віку.

Проте слід зазначити, що багатодітні сім'ї потребують зміцнення виховної функції родини, адже успіх виховання дітей залежить від виховного потенціалу сім'ї, який у свою чергу тісно пов'язаний з матеріально-побутовими умовами, структурою сім'ї, взаємостосунками, які складаються між усіма членами родини, рівнем педагогічної культури батьків тощо.

Діти у багатодітній сім'ї звикають піклуватися один про одного, надавати взаємну допомогу, поступатися у разі потреби своїми інтересами, розділяти радощі та горе. У процесі повсякденного спілкування зі старшими братами та сестрами молодші діти швидше розвиваються, переймаючи їх життєвий досвід. Відчуття однакової батьківської турботи про всіх дітей будує здорову атмосферу в сім'ї, сприяє вірному вихованню. Все це може здійснитися за умови гарного прикладу суспільного та особистого життя батьків, організації для дітей правильного режиму дня, їх навчальної та побутової праці, спільного відпочинку тощо [8, с. 82].

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнюючи досвід багатьох дослідників, ми можемо зазначити, що суть виховної функції багатодітної родини полягає у передачі дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду. Це цілеспрямований систематичний вплив батьків на своїх дітей з метою підготовки їх до життя й прищеплення різнобічних особистісних інтегративних якостей. Своєрідність і необхідність сімейного виховання полягає в тому, що воно більш емоційне за своїм характером, ніж будь-яке інше, оскільки його провідником є батьківська любов до дітей і почуття прихильності, довіри дітей до батьків.

Таким чином, **метою даної статті** є аналіз реалізації виховної функції багатодітними сім'ями, висвітлення й обґрунтування основних проблем цих сімей та соціально-педагогічних напрямків роботи з ними.

Правильне сімейне виховання розвиває здібності, здорові інтереси та потреби дитини, формує позитивний світогляд, відповідальне ставлення до праці, сприяє прищепленню гуманних моральних якостей, розумінню необхідності дотримуватися правових і моральних норм життя, поведінки, що сприяє розвитку фізичної досконалості дітей, зміцненню їхнього психічного здоров'я, виробленню навичок санітарно-гігієнічної культури. Ця функція є однією з найважливіших. Її

мета – передати підростаючим поколінням у процесі входження в систему суспільних відносин соціального досвіду, знань, орієнтацій, норм і ролей, умінь і навичок, необхідних для повноцінної життєдіяльності, тобто сприяти соціалізації дітей. Успіх виховання залежить від виховного потенціалу сім'ї, який у свою чергу залежить від її матеріальних і побутових умов, чисельності та структури сім'ї, взаємостосунків, які складаються між усіма членами родини, особистого прикладу батьків, їх педагогічної культури тощо.

Не менш важливо виокремити основні завдання сімейного виховання, до яких дослідники відносять:

- ✓ виховання фізичної й морально здорової особистості, забезпечення усіх необхідних для цього умов;
- ✓ створення у сім'ї атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, взаєморозуміння, чуйності, доброзичливості, належних умов для розвитку почуттів;
- ✓ засвоєння дитиною базових моральних цінностей та ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між людьми;
- ✓ забезпечення духовної єдності поколінь, збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу, прилучення дітей до рідної мови, національних традицій, звичаїв, обрядів, виховання в них національної свідомості та самосвідомості;
- ✓ виховання у дітей поваги до законів, прав і свобод людини, громадянської та соціальної відповідальності;
- ✓ залучення дітей до світу знань, виховання поваги до науки, школи, вчителів;
- ✓ включення в суспільну побутову та господарську діяльність, розвиток творчої працелюбності особистості;
- ✓ формування естетичних смаків і почуттів, уміння розрізняти прекрасне і потворне в мистецтві та житті;
- ✓ статеве виховання дітей, розвиток моральної чистоти, почуттів дружби, кохання, поваги до жінки, підготовка до подружнього життя;
- ✓ розвиток внутрішньої свободи, здатності до об'єктивної самооцінки і саморегуляції поведінки;
- ✓ розвиток почуття власної гідності та відповідальності за свої вчинки.

Соціальна ситуація, у якій перебуває сучасна багатодітна сім'я, призводить до того, що, виховуючи дітей, батьки стикаються з цілою низкою проблем. Зважаючи на те, що суспільством ставиться завдання посилити можливості сімейного виховання, школа та соціальні служби мають допомагати сім'ї у створенні нормальних психолого-педагогічних та емоційно-моральних умов для повноцінного виховання дітей, розвитку їхніх пізнавальних інтересів, фізичного удосконалення, нормального спілкування з батьками та іншими членами сім'ї, у набутті батьками умінь, необхідних для вирішення складних проблем сімейного виховання.

Внаслідок зростання кількості розлучень, нестабільності та деформації шлюбу соціальної допомоги потребують багатодітні сім'ї, які не в змозі забезпечувати належний рівень сімейного виховання і в яких створюються передумови для негативного напрямку у формуванні особистості дитини. Це так звані багатодітні сім'ї у складних життєвих обставинах, де батьки зловживають спиртним, ведуть аморальний спосіб життя; неповні багатодітні родини; сім'ї, де між батьками, батьками й дітьми мають місце постійні конфлікти; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; зовні благополучні багатодітні сім'ї, тобто сім'ї, де за нормальних економічно-побутових умов і наявності обох батьків складаються несприятливі умови для виховання дітей внаслідок педагогічної неосвіченості та низької педагогічної культури батьків, причому педагогічні помилки батьків мають стабільний характер. Тому постає завдання про підготовку батьків до якісного виконання батьківських обов'язків.

Дослідна робота дозволила нам визначити наступні фактори негативного впливу соціально-економічних процесів на можливості реалізації виховної функції сучасної багатодітної сім'ї: обмеження матеріальних умов для повноцінного функціонування сім'ї; погіршення загального стану здоров'я населення; звуження

кола і змісту сімейного спілкування; деформація сімейних цінностей і зміни ієрархії цінностей суспільства; переоцінка досвіду родинного виховання дітей; загострення міжпоколінних стосунків; підвищення рівня агресії і зростання культу сили у суспільстві; поширення шкідливих звичок і асоціальних форм поведінки; низький рівень педагогічної культури батьків.

Для того щоб краще представити особливості реалізації вихованої функції багатодітною сім'єю, ми склали порівняльну таблицю параметрів виховання дітей в одnodітних та багатодітних сім'ях (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна таблиця основних параметрів виховання дітей в одnodітних та багатодітних сім'ях

Одnodітна сім'я	Багатодітна сім'я
<ul style="list-style-type: none"> • Дитина має тісніші емоційні зв'язки з дорослими членами сім'ї, має більше матеріальних благ та турботи від батьків. • Дорослі завжди помічають, коли у дитини щось не виходить, і поспішають їй на допомогу. • Єдина дитина знає, що дорослі допоможуть їй зробити певну справу. • Через те, що дитина розраховує на допомогу інших, у неї розвивається несаможиттєвість та залежність від батьків, а згодом – і від інших людей. • Надмірна опіка призводить до уповільнення психічного розвитку дитини, виникнення егоїстичних рис, усамітнення. • Дитина може зловживати опікою. • У єдиної дитини формується спотворена самооцінка. • Єдині діти часто не володіють способами спілкування з іншими дітьми, що веде до погіршення взаємодії в колективі в майбутньому. • Єдині діти більш зрілі душевно, вміліші у відносинах з дорослими, мають багатий кругозір. • Батьки уважніше ставляться до внутрішнього світу дитини. • Одnodітна сім'я частіше розпадається. • Дитина мало знає про шляхи та способи виходу із конфліктних подій у ситуації взаємодії. • Дитина гірше орієнтується у тих ситуаціях, коли необхідно допомогти іншій людині; у неї погано розвинуті навички суспільної поведінки. • Одnodітні сім'ї мають краще матеріальне забезпечення 	<ul style="list-style-type: none"> • Діти більше спілкуються одне з одним, а батьківської уваги не вистачає на усіх дітей одразу. • Дорослі розраховують на те, що молодшій дитині допоможуть старші діти. • У великій сім'ї дитина прагне все зробити сама, не відставати від інших. • Дорослі розраховують на те, що молодшій дитині допоможуть старші. • У великій родині дитина прагне зробити все сама, щоб не відставати від інших. • У багатодітній сім'ї діти, граючись, багато чого навчаються один в одного. • Надмірна увага батьків до одного із дітей може викликати в інших вороже ставлення і до батьків, і до тієї дитини, агресивність. • Дітям не вистачає уваги з боку батьків. • Діти майже в усіх випадках мають нормальний рівень самооцінки. • У багатодітній сім'ї діти мають великий досвід спілкування з іншими дітьми і тому їм легше встановлювати контакти з людьми та налагоджувати взаємодію. • Діти легше пристосовуються до соціуму, менше страждають від страхів, зацікленості на собі. • Батькам не вистачає часу звертати увагу на всі внутрішні проблеми окремої дитини. • Багатодітна сім'я більш стабільна. • Між дітьми часто виникають суперечки та конфлікти, які вони згодом вирішують самі або з допомогою батьків. • У дітей формуються почуття взаємодопомоги, співробітництва, взаємонавчання. • Багатодітні сім'ї належать до сімей "групи ризику" (перебувають у складних життєвих обставинах)

Важливою характеристикою, яка впливає на реалізацію багатодітною сім'єю виховної функції, є психологічний клімат сім'ї. Це стійкий емоційний настрій, результат особливостей і якості взаємостосунків членів сім'ї. Психологічний клімат сім'ї може змінюватись і залежати від самих членів сім'ї. Він може

бути сприятливим, несприятливим (конфлікти, сварки, знервованість), суперечливим (чи то повна злагода, чи то сварки).

Ми можемо зазначити наступні ознаки сприятливого сімейного мікроклімату: згуртованість членів сім'ї, доброзичливість, почуття захищеності, терпимість, взаємна повага, взаємодопомога, чуйність, співчуття, прагнення допомагати один одному, співпереживання, відповідальність за сім'ю та кожного її члена. Велике значення для психологічного клімату сім'ї має внутрішньосімейне спілкування. Сімейний мікроклімат, на який впливають стійкий позитивний емоційний настрій, взаєморозуміння, доброзичливість, позначається на настрої членів сім'ї, загальному стилі їхнього життя. У такій сім'ї наявне бажання разом проводити вільний час, вихідні дні, відпустку. Вона відкрита як для внутрішньосімейного (між подружжям, подружжям і дітьми, подружжям і батьками), так і для позасімейного (з друзями, сусідами, знайомими) спілкування, створює душевний комфорт, рятує від нервових перевантажень.

Знервованість, відсутність матеріальних благ, постійна роздратованість, грубість, сварки, піклування лише про власний комфорт, відсутність милосердя у членів сім'ї призводять до негативного емоційно-психологічного мікроклімату. Такі життєві умови у подружжя, а також у дітей зумовлюють депресивні стани, емоційне перенапруження, дефіцит позитивних емоцій, стресові ситуації, негативний виховний вплив на дітей тощо.

Для того щоб соціальні педагоги і соціальні працівники могли надавати більш ґрунтовну допомогу багатодітній сім'ї, необхідно визначити, до якого типу вона належить. І. Д. Зверєва та Г.М. Лактіонова розрізняють наступні види багатодітних сімей:

1. Сім'ї, в яких батьки люблять своїх дітей і свідомо хотіли їх мати. У цих сім'ях дитина – одна з основних життєвих цінностей, і батьки роблять усе від них залежне, щоб їх дітям жилося краще.

2. Сім'ї, у яких батьки свідомо не прагнули мати багато дітей. Третя та наступна дитина могли з'явитися у них головним чином через відсутність планування сім'ї (випадкова багатодітність). Такі сім'ї можуть сформуватися, наприклад, у результаті народження двійні чи трійні, через боязнь перервати вагітність, лікарську заборону на аборт за станом здоров'я матері, відмови від абортів та засобів контрацепції через релігійні переконання.

3. Сім'ї, утворені в результаті об'єднання двох неповних сімей (у кожній із яких уже були діти), або сім'ї, які утворилися в результаті другого чи наступного шлюбів матері чи батька, в яких народилися нові спільні діти.

4. Сім'ї, в яких народження великої кількості дітей можна вважати проявом неблагополуччя. Діти тут часто є засобом для отримання різного роду пільг та благ. Крім того, у більшості випадків у таких сім'ях сама поява дітей на світ є наслідком невідповідних статевоїх відносин у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння [12, с. 172–175; 9, с. 68–77].

Як зазначає вітчизняна дослідниця О. В. Морозова, багатодітна сім'я може створити не лише дітей-колективістів, але і дітей педагогічно занедбаних, з асоціальною чи антисоціальною поведінкою, підвищеною конфліктністю, агресивністю тощо. Це відбувається у таких випадках: коли батьки ведуть аморальний спосіб життя; якщо батьки мають низький рівень педагогічної культури; коли вони приділяють мало уваги дітям, їх вихованню, а весь час зайняті здобуванням засобів для існування; якщо виховання дітей не організоване і має безліч помилок; коли сім'я конфліктна чи неблагополучна і справляє десоціалізуючий вплив на дітей; коли батьки жорстоко поводяться зі старшими дітьми, а ті, в свою чергу, з молодшими. Усе це приводить до виникнення у дітей різних психологічних відхилень, акцентуацій характеру, деспотизму, відхилень у поведінці, різноманітних девіацій і т. д. [5, с. 139–142].

У зв'язку з цим слід констатувати, що багатодітна сім'я є об'єктом професійної діяльності соціального педагога. Доцільно також зазначити основні напрями соціально-педагогічної роботи із багатодітними сім'ями, які здійснює соціальний педагог. Ми систематизували і представили їх у наступній схемі (рис. 1).

Рис. 1. Основні напрями соціально-педагогічної роботи з багатодітними сім'ями

Тобто соціально-педагогічна робота із багатодітними сім'ями включає в себе систему взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямованої на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Висновки. Таким чином, успішність виконання багатодітною сім'єю виховної функції значною мірою залежить від виховних можливостей родини. Це комплекс різних умов та засобів, до яких слід віднести: матеріальні та побутові умови, чисельність і структуру родини; моральний і емоційно-психологічний клімат сім'ї; рівень розвитку сімейного колективу та характер відносин між його членами; трудову атмосферу сім'ї, життєвий досвід та культурно-освітній рівень дорослих членів сім'ї; наявність вільного часу та характер організації сімейного дозвілля; особистий приклад батьків; можливість використання ЗМІ та культури; систему та характер внутрішньосімейного спілкування сім'ї з навколишнім середовищем; рівень педагогічної культури дорослих членів сім'ї; сімейні традиції; особливості професійного досвіду батьків. Все це є системою як внутрішніх можливостей сім'ї, обумовлених її структурою, емоційно-вольовими відносинами батьків і дітей, так і зовнішніх, пов'язаних взаємодією родини із соціумом.

Соціальному педагогу необхідно знати як позитивні виховні можливості, так і потенційні ризики виховання дітей у сучасній багатодітній родині. Це допоможе йому на професійному рівні визначати шляхи надання допомоги багатодітним сім'ям у розв'язанні та попередженні цілої низки соціально-педагогічних проблем.

Література

1. Дармодехин С. Семья и общество / С. Дармодехин // Социальная педагогика. – 2004. – № 9–12. – С. 20.
2. Заходи щодо поліпшення становища багатодітних сімей. Затверджено Указом Президента України від 12 липня 1999 року, № 1460/99 // Законодавство України про сім'ю : збірник нормативних актів. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 384 с.
3. Концепція Державної програми підтримки сім'ї на 2006–2010 роки // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – С. 140.
4. Кравченко Т. В. "Життєві сценарії" сім'ї та їхній вплив на соціальний розвиток особистості / Т. В. Кравченко // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 1–2. – Ст. 61–67.
5. Морозова О. В. Педагогика семьи : учеб. пособие / О. В. Морозова. – Омск, 2000. – 210 с.
6. Проблеми реалізації духовного потенціалу молоді. – Рівне : РДГУ, 2002. – Вип. 2. – 132 с.
7. Родинні взаємини і проблеми виховання дітей / С. Карпинець, Б. Кіндратюк, Л. Ковальчук та ін. – Івано-Франківськ, 1995. – 48 с.
8. Родинно-сімейна енциклопедія / за заг. ред. Ф. С. Арвата. – К. : Богдана, 1996. – 436 с.
9. Саленко Н. Дом с большой буквы: Как повысить статус многодетной семьи? / Н. Саленко // Социальная педагогика. – 2004. – № 3. – С. 68–77.
10. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Й. Капської та ін. – К., 2000. – 260 с.
11. Хоментаскас Г. Т. Семья глазами ребенка / Г. Т. Хоментаскас. – М. : Педагогика, 1989. – 160 с.
12. Чоловіки за багатодітність (За матеріалами Комітету у справах багатодітних сімей) // Дзеркало тижня. – 2005. – № 2 (530), 22–28 січня.